

TANULMÁNYÚTON MONGÓLIÁBAN

HORVÁTH TIBOR

A Magyar Tudományos Akadémia kiküldetésében 1961. április 14-től május 19-ig öt hetet tölthettem a Mongol Népköztársaságban. Útban Mongólia felé Moszkvában a múzeumlátogatások során felkereshettem, hét év után újra, a *Keleti Kultúrák Múzeumát* is. Érdemes erről bevezetőben néhány szót szólni.

Nagyszerű meglepetésként ért, hogy a múzeum földszintjén egy mai japán iparművészeti, az emeleten pedig egy mai japán fametszet kiállításra találtam. Mindkettő anyagát Japánból küldték, így e kiállítások alkalmi jellegűek voltak. A japán iparművészet történetét, beleértve az újabb törekvéseket is 1947-ig, a hatéves japán tartózkodásom idején elég jól megismerhettem. Ez a moszkvai kiállítás viszont bizonyította, hogy 1947 óta a japán iparművészet igen érdekes és jelentős utat tett meg. A stílusáról összefoglalásképpen csak annyit, hogy a hagyományos formák leegyszerűsítve, anyagukban és technikai megoldásukban tökéletesítve jelentkeznek, míg a díszítőmotívumok terén, a korábbi túl gazdag ornamentikából csak keveset és azt is általában leegyszerűsítve használnak fel. Az első pillantásra modernnek látszó darabokról is némi vizsgálódás után kitűnik, hogy legtöbbször a hagyományos iparművészeti és népművészeti formáknak a leegyszerűsített változatai. Éppen ezért, e különben is szépen megrendezett kiállítás igen tanulságos volt. Az iparművészet terén 1900 körül világfigyelmet elért japán iparművészet, a korszerű és szükséges változtatásokon keresztülmenve és így mintegy megfiatalítva, ma újra jó példákkal szolgálhat. Más kérdés azonban, hogy a kiállított darabok közül hány volt nyilván árban igen drága, reprezentatív célokat szolgáló darab, és hány fizethető meg Japánban egy — mondjuk középfizetésű és az otthonát csinosítani kívánó — dolgozó által. Vagy más szavakkal megfogalmazva, milyen mértékben fogadható el ez a kiállítás, mint a mai japán iparművészet keresztmetszete.

A fametszetek a műfaj rendkívüli népszerűségét és elterjedtségét bizonyították. Japánban is, Kínához hasonlóan, az elmúlt évtizedben a politikai harc hatásos segítőeszközeként bizonyultak ezek az olcsón előállítható és ugyanakkor többségükben magas művészi igényt képviselő lapok. A kiállítás

több stílus együttéléséről tanúskodott, egészben véve azonban a képszerűség igénye új, korábban ismeretlen formában jelentkezett. Absztrakt jellegű metszetek csak elvétve szerepeltek (ez talán az anyag kiválasztásánál érvényszerző egyik szempont volt), és a sajátos japán jelleg inkább a témák kiválasztásánál, mintsem a rajz formaadásánál érvényesült. Ha nem tévedek, akkor ez többek között azt jelenti, hogy a fametszetművészek inkább azt keresik, ami őket a világ többi haladó művészeivel egybekapcsolja, mintsem a sajátos, a gyakran tetszetős, de következményeiben talán újra elszigeteltséghez vezethető japán sajátosságokat. A nemzetközi tekintélynek örvendő Munekata Sukón kívül Inakagi Tomoo, Nakajama Tagasi és Hamamoto Maszahiro munkái tanúskodtak tehetséges és tevékeny alkotószellemről.

Április 14-én érkeztem meg Ulan Batorba. Még aznap délután az Akadémiai Bizottságban Cedevvel, a Történetkutató Intézet igazgatójával megbeszéltük a tartózkodásom programját. A Budapesten beadott tervemet előzékeny szívességgel elfogadták, és így inkább csak az időpontok megállapítására volt szükség. Továbbá, arra való tekintettel, hogy az ásatásra nem Noin-ulában került sor, felajánlották, hogy elvisznek oda is. Erre az útra került legelőbb sor, április 17—19-én. Kísérőim voltak: N. Szer-Odzsav, az Akadémiai Történetkutató Intézet régészeti csoportjának vezetője és Dordzsi, az intézet tudományos munkatársa. *Noin-ulában* voltaképpen három helyen is kerültek elő hun-kori sírok: Szudzuktében, Dzuramtban és Hudzsirtban. A Kozlov által kiásott 212 sír javarésze Szudzuktéből való, a temető fenyő és nyírfa erdőben fekszik, hegy lejtőjén, köröskörül hegyektől körülvéve. Gyönyörű a vidék, nem egykönnyen találhattak volna szebbre vagy csendesebbre, temetkezésre megfelelőbbre. A sírok között az aranyásók több árka is visszamaradt. (1912-ben Ballod nevű technikus, hivatásos aranyásó, fedezte fel az első sírokat. Kozlov tőle értesült a lelőhelyről.) A Kozlov-féle ásatás technikáját nagyon jól mutatja az egyik sírba levezető, $1,20 \times 1,20$ m méretű kútszerű deszkaakna, amely épségben maradt meg.

A második tanulmányutunk április 21-től 26-ig tartott. Ennek végcélja a Harhorin város mellett elterülő *Karakorum* helyszíni szemléje és a mellette levő *Erdeni-dzu* meglátogatása volt. Menetközben Ulan Batortól 209 km-re egy T'ang-kori kínai nyelvű feliratos követ tekintettünk meg, majd tőle nem messze levő szikladomb régi kultikus emlékeit (kétsoros állatalakot ábrázoló sziklarajz és több tibeti nyelvű buddhista felirat). A távolabbra eső *Kharuh Gol* templom 1601—17 között épült tibeti stílusban, igen fejlett, kőlapokat téglaként alkalmazó építési technikával. A fallal körülkerített templomváron kívül sztúpák és kisebb-nagyobb épületek romjai láthatók, de még a földsánc innenső oldalán.

A Haruha folyó után 4 km-re egy jellegzetes, feltehetően V—IX. századi sírt, ún. „kerekszurt” mérhettem le. A középső kőrakás átmérője 4,5 méter, magassága kb. 80 cm. A külső kőrakás 13 m távolságban, szabályos kör

alakban vette körül a középső kőrakást, és ez 80—100 cm szélességben, szépen, de ritkábban rakott kövekből áll. Méreténél fogva a nagyobb sírok csoportjából való. Kb. tíz percnyi autótút után újabb két hasonló sírt láttunk fenn a hegytetőn, majd kettőt lejjebb a lapályban.

A nyolc és fél km hosszú Ögincagan-hüvel (tó) felett egy kitaj város falait mértük fel: 150×150 méter, a falak vastagsága 120—130 cm. Kísérőm, K. Perlee, az Akadémiai Bizottság történeti csoportjának vezetője szerint ez a legrégebbi kitaj város.

Cecerlegbe érkezésünk előtt, a várostól mintegy 8—9 km-re az odavezető út baloldalán az Olenni Kament nézhettem meg. Ennek a már félig eldőlt álló kőnek a mérete: hosszúsága 220 cm, szélessége 40—50 cm között, a vastagsága pedig 36 cm. Napkoronggal, maszkkal és öt indaszerűen megoldott szarvas rajzával díszített, laposreliefként, és eredetileg vörös színű festékkel volt bevonva. A korai vaskorban készülhetett, és az ún. szkíta állatstílus Altaj vidéki változatai közé sorolható.

A *cecerlegi múzeum* a XVIII. században épült korábbi lamaista templom egyik épületében kapott helyet, kisebb régiségyűjtemény mellett, főleg a lamaista buddhizmus emlékei találhatók meg benne, így többek között az Erdeni-dzuból származók is. A kőből faragott reliefek, amelyek Buddhákat és Tárákat ábrázolnak, a tibeti—mongol művészet ritka megnyilatkozásai közé tartoznak, Európába nem is nagyon került el belőlük. Gazdag anyag található a természettudományi tárban is. A templom udvara különben paleolit lelőhely.

A Cecerlegből Harhorinba vezető út baloldalán, 53 km-re, nagyméretű kurgán, kövekkel borítva, körülötte több száz sír, már laposabbak, ugyancsak kővel fedettek. Harhorin előtt a messzeségben feltűntek Kara-Balgaszun körvonalai, közelebb nem mentünk hozzá, mert az egy félnapos kitérőt jelentett volna. Ahogy a városhoz közeledtünk, sok „kerekszur” előtt haladtunk el, majd az Orhon folyó innenső partján Alekszej Pavlovics Ogladnyikov akadémikus paleolit ásatásának kutatógödreit nézhettük meg.

Karakorum. A lelőhely megtekintését a teknősbéka sztéle-alapzatnál kezdtük, majd a Kiszzelev-Perlee 1948—49.-i ásatásának nyitott gödreinél folytattuk. Igen impozáns a 23 méter széles, néhány fokos kőlépcső sor, amely szépen faragott kövekből összeállított. Ezután következett a szürke gránit-tömbökből elég durván faragott 64 oszloptalapzat, mint egy igen tekintélyes méretű csarnok minden maradványa. Az ásatások további eredményei még tisztázták, hogy Karakorumot az újugrok alapították a VIII. században, majd Ögödej kán 1220 táján újjáépítette. A csarnoktól délkeletre, mintegy 500 méterre, Kiszzelev újabb kutatógödrt húzatott, amelynek mélysége elérte a 7 métert. Az így kapott hármas réteg (az újugur, az Ögödej-kori és az 1380 utáni) egymástól élesen elhatárolt és jól tanulmányozható.

Karakorum különben igen nagy területen feküdt. A sánchatárai általában bolygatlanok. Az eddigi ásatások csak a kutatás szerény kezdetének

tekinthetők. A felszínen szinte lépcsőről lépésre kínai keménycserép és porcelán töredékekre bukkan a látogató. Ezek általában 1220—1380 közötti időből valók. Az Északi Szung szeladon, a Csün-yao és a C'ucsou-yao mellett a máz-alatti késsel festett porcelándarabok a legérdekesebbek. Az utóbbiak datálását — amely csak az utolsó tíz évben vált pontosabbá — nagyban elősegítették az itt talált darabok.

Erdeni-dzu. A megmaradt épületek közül egyet éppen restauráltak. Ezt nem is nézhettük meg, csak a csarnoksorból a középsőt és baloldalt, valamint az alsó terrasz keleti földszintes épületében levő régiségeket és falfestményeket. E templomok tudományos feldolgozásokból és útleírásokból meglehetősen ismereteseek, így — gondolom — leírásukra nem szükséges kitérnem, csak annyit szeretnék megemlíteni, hogy a templomok előtt a szabadban felállított egyik kőoroszlán az újgur időkből származik, és a felső terasz korlátjába kínai feliratos kődarabokat is beillesztettek.

Karakorum felett, a nyugati dombtetőn, egy másik újgur város 1,40 m széles falait is megnéztük, ez Kara Balgaszunnal volt egyidős, azaz a IX. században épült. A szépen faragott teknősbéka alakú sztéle alapzat ugyancsak ebből az időből származik (hossza 2,17 m, szélessége 1,42 m). Szürke helyi gránitból készült, amelynek a fejtőhelye kb. 15 km távolságra esik.

Hudzsirt fürdőhely előtt, a hegy lábánál álló kőlapokkal jelzett bronzkori sírok láthatók, igen nagy számban. 1948—49-ben ezek közül is néhányat felásott a Perlee—Kiszeljev expedíció.

Az Ulan Batorba visszavezető úton Karakorumtól keletre, mintegy 40 km-re, az orhoni síkság folytatódásán (Koso Caidam) először a Bilge kagán emlékét néztük meg, utána a Kül teginét.

A 734-ben elhunyt *Bilge kagán* emlékének központi csoportja a három darabra tört kínai és türk feliratos kőből, az ugyancsak darabokra törött alapzata köré csoportosuló férfi és női ülő szobrokból, egy torzóból és egy oroszlán figurájából áll. A szobrok feje hiányzik, különben is sérült állapotban vannak. E csoporttól délkeletre, 20 m-re egy 146×39 cm-es kő fekszik eldőlvé, az egyik lapján néhány bevéselt vonallal, míg északnyugatra, 28 m-re, egy 195 cm hosszú, alapzaton álló fegyveres férfi szobra, amelynek a feje ugyancsak hiányzik. 27 m-rel tovább, ugyancsak ebben az irányban egy 240×240 cm négyyszögletes kőlap, 17 cm magas, közepén 83 cm átmérőjű lyukkal. Ezen túl is még egy újabb alapzat, majd sánchrészlet következik. W. Radloff ittjárta óta e helyen újabb ásatás nem folyt.

A 731-ben meghalt *Kül tegin* emlékműve Bilge kagánétól 800 méterre északnak fekszik. Az 1958 nyarán itt dolgozó közös mongol-csehszlovák régészeti expedíció idején szöges drótkerítéssel vették körül, ami annál inkább is szükségesnek bizonyult, mert az akkor megkezdett ásatások folytatására még nem került sor, és a legtöbb árok, meg gödör betemetetlen. Az itt látható emlékeket is mind végignézhettem, és az egyik embernagyságú harcos szob-

ráról, mint amelyik viselettörténeti szempontból a legérdekesebb volt, vázlatokat készítettem. Az ásatás három legérdekesebb darabját, a Kül tegin portréjának tartott kőből faragott fejet, a nagy sztéle alapzatából kiemelt nagyon szép jelekkel írt türk rovásírásos feliratot (15×37,5 cm) és a kékes-szürke gránitból faragott, 12,2 cm nagyságú nagyszerűen faragott arctöredéket, Ulán Batorban nézhettem meg. Véleményem szerint ez az utóbbi biztosan Kül tegin portréjából való. Erőtéljes kidolgozása messze felülmúlja a többi szobor faragási technikáját. Elsőrendű művész munkájának tartható, aki élethű ábrázolásra törekedett.

Április 26-án reggel utolsó szálláshelyünket, Dasincsilent elhagyva, 3/4 órányira egy kerek domb tetején nagy kőrakást láttunk meg, amit azután autóval megközelítve, meg is másztunk. Perlee szerint egy őrtorony maradványainak tekinthetők e kőrakások. Alatta terül el a Csin tolgoi balgasz, a kitájok nagyvárosa, amely 997-es dátummal az egyik kínai forrásban is szerepel. Négyszögletes földfalai helyenként elérik a 4,4 méter szélességet is. Kívül jól kivehető a vizesárok nyoma. A belső térben középtájt jobboldalt egy kőből faragott teknősbéka sztéle alapzat látható kettéhasadva, egy másik mellette erősen megkoptatva. Ezek környékén, de kissé távolabb is, kisebb-nagyobb földbuckák. A déli kaput egy L alakú földbástya védte.

Hatnapos kirándulásunk ezzel már véget is ért, kissé fáradtan és megviselten figyeltük, mikor tűnik fel az úton Ulan Bator látképe. Jó volt újra nagyvárosba érkezni. Utunk a majdnem teljesen kész új városrészen vezetett keresztül. 30 000 lakóhoz tervezték a nagyon arányos és szépen megépített kétemeletes házak utcatorát. Közöttük emelkedik ki az új áruház hétemeletes tömbje. A színház mögött meg biztatóan közeledik befejezéséhez az új nagyszálló palotája. Fejlődik és szépül a mongol nép fővárosa. Különösen sok történt e téren az utóbbi három négy esztendőben.

Az ásatásra április 29-vel került sor. A választás a Szelbe folyó menti, Ulan Batortól északra, 18 km-re fekvő úttörő tábor melletti kis hunkori temetőre esett, kedvező adottságai miatt: házban lakhattunk, „folyó”-víz és tüzelőfa a közelben adva volt és az élelmezés kérdése is elintézhető volt Ulan Bator-i bevásárlásokkal. Mindezen felül kutató a temetőt még nem érintette. Ez az öt nagy kurgánból és négy kis sírból álló temető fekvése emlékeztet a noinulaihoz, részben egy erdő szélén fekszik, lejtős hegyvidéken. A nagyobb sírokat földhalom és kőborítás jelezte, míg a kisebb sírokat csak néhány nagyobbacska kődarab. A kis sírok—nagy sírok gödre vagy mélyedése — sajnos — előre jelezte, hogy egykor mindegyiket kirabolták. Az április 29—30, május 3—15-ig tartó 14 nap alatt két kisebb sírt teljesen, egy közepes nagyságú sírt pedig félig tudtunk feltárni. Aránylag nem nagy eredmény ez, de a körülményekhez képest mégis kielégítőnek mondható. Nehézségeink közé tartoztak az ásatók kis létszáma: voltaképpen csak egy ásatásban járatos munkásunk volt, a további munkaerőt öt egyetemi hallgató és három régész kol-

léga jelentette. Az ásatást N. Szer-Odzsavval együtt vezettem. A munka során meg kellett bírkoznunk a kb. 1,20—1,50 vastagságban megfagyott földdel, valamint a sír gödrébe görgetett nagy sziklakkal.

Az ásatásról szóló publikációt N. Szer-Odzsavval együtt készítettem elő, emiatt itt csak röviden írom le a sírokat, illetve a leleteket. Az 1. és 3. számúak 1 m—1,20 m mélységben fekvő kis sírok, a csontváznak csak részei maradtak meg. Az egyikben több réteges kőborításra találtunk a behányt földréteg mellett. Vasból készült csatok, övveretek, karikák kerültek elő mindkettőből, a harmadikból még két nagyméretű nyílhegy (vadászó és tűzgyújtó) és egy oldalrudas zabla. A 2. sírban 5,70 m mélységig jutottunk le. 3—3,10 m mélységben két agyagedény, egy oldalrudas vaszabla és kis darab kínai fekete lakk-réteg került elő, vasszegek mellett. Csontokra nem találtunk.

Az előkerült leletek analógiáit a noin-ulaiak között lehet megtalálni, így a szelbei temetőt is az időszámításunk kezdete körüli évtizedekre datálhatjuk.

N. Szer-Odzsavval egyetemben az ásatásunkról beszámolót tartottunk az Akadémiai Bizottság Történetkutató Intézetében, május 18-án. Ennek végén két kéréssel éltem: 1. a szelbei temető feltárását továbbra is közös magyar—mongol expedíció folytassa, 2. a noin-ulai leletekből az Ulan Bator-i múzeumba került és még publikálatlan anyagot közös magyar—mongol feldolgozásban és kiadásban adjuk ki. Az intézet igazgatója mindkét kérésemet elfogadta. Ezúttal is azt a megértő támogatást tapasztaltam részéről, mint ott-tartózkodásom alatt annyiszor. A beszámolómat megelőzően még egy előadást tartottam a Történetkutató Intézetben, a művészettörténeti kutatások szükségességéről. Az előadás kivonata a Mongol Tudományos Akadémia folyóiratában fog megjelenni.

Az Ulan Batorban még rendelkezésemre álló rövid idő alatt a múzeum és az egyetem régészeti laboratóriumának anyagát tanulmányoztam és felkerestem a főváros egy ma is működő és két már múzeumnak átalakított lamaista templomát.